

Міністерство культури та інформаційної політики України
Харківський національний університет мистецтв ім. І. Котляревського
Кафедра театрознавства

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни «Історія образотворчого мистецтва»

для здобувачів вищої освіти першого бакалаврського рівня

галузі знань 02 Культура і мистецтво,

спеціальності 026 Сценічне мистецтво

ОПП «Сценічне мистецтво. Акторське мистецтво драматичного театру»

ОПП «Сценічне мистецтво. Акторське мистецтво театру ляльок»

ОПП «Сценічне мистецтво. Режисура драматичного театру»

ОПП «Сценічне мистецтво. Режисура театру ляльок»

ОПП «Театрознавство»

Харків

2023

УДК 7.03 (4 :477 :73) (07) :378.046 - 021.64

Рекомендовано вченою радою ХНУМ імені І. П. Котляревського
Протокол № 10 від 31.05. 2023 року

Історія образотворчого мистецтва: конспект лекцій для здобувачів вищої освіти першого бакалаврського рівня спеціальності 026 Сценічне мистецтво / укладач Л. МЕЛЬНИЧУК. Харків: ХНУМ, 2023. 52 с.

У конспекті лекцій з дисципліни «Історія образотворчого мистецтв» викладені основні віхи розвитку світового і українського мистецтва, подані відомості про художні стилі та напрямки, визначних мистців і видатні твори мистецтва. Матеріал відповідає модулям навчальної програми.

Укладачка

Людмила МЕЛЬНИЧУК, кандидатка мистецтвознавства, доцентка кафедри театрознавства Харківського національного університету мистецтв ім. І. Котляревського

Рецензенти:

Марія КОВАЛЬОВА, кандидатка мистецтвознавства, доцентка, зав. кафедри станкового живопису Харківської державної академії дизайну і мистецтв

Яна ПАРТОЛА, кандидатка мистецтвознавства, доцентка, декан театального факультету Харківського національного університету мистецтв ім. І. Котляревського

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ІСТОРІЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА ДАВНЬОГО СВІТУ.....	7
Тема 1. Первісне мистецтво	
Тема 2. Мистецтво Давнього Єгипту і Давньої Передньої Азії	
Тема 3. Мистецтво Давньої Греції і Давнього Риму	
Тема 4. Стародавнє мистецтво України	
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. ІСТОРІЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ І ВІДРОДЖЕННЯ.....	15
Тема 5. Ранньохристиянське мистецтво і мистецтво Візантії	
Тема 6. Європейське мистецтво дороманського періоду, романіки й готики	
Тема 7. Мистецтво Італійського Відродження і Північного Відродження	
Тема 8. Мистецтво України доби середньовіччя і Відродження	
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. ІСТОРІЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА 17 – 19 ст.	26
Тема 9. Мистецтво бароко і класицизму	
Тема 10. Українське бароко в мистецтві	
Тема 11. Мистецтво 19 ст. Неокласицизм, романтизм, реалізм, імпресіонізм	
Тема 12. Українське мистецтво 19 ст.	
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4. ІСТОРІЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА МОДЕРНІЗМУ І ПОСТМОДЕРНІЗМУ.....	39
Тема 13. Мистецтво межі 19 – 20 ст.	
Тема 14. Мистецтво модернізму	
Тема 15. Імпресіонізм, модерн і авангард в українському мистецтві	
Тема 16. Мистецтво середини 20 ст. і постмодернізму	
Тема 17. Доба соцреалізму в українському мистецтві	
Тема 18. Мистецтво незалежної України (від 1991 р.)	
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА.....	50

ВСТУП

Метою вивчення навчальної дисципліни «Історія образотворчого мистецтва» є ознайомлення студентів із основними етапами й стильовими особливостями розвитку образотворчого мистецтва від давнини до сьогодення, видатними іменами і творами зарубіжного і українського мистецтва в соціокультурному й історичному контексті.

Згідно з вимогами освітньої програми навчальна дисципліна спрямована на формування **загальних компетентностей**:

ЗК04. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

ЗК06. Здатність використовувати інформаційні і комунікаційні технології.

ЗК08. Цінування та повага різноманітності та мультикультурності.

Згідно з вимогами освітньої програми навчальна дисципліна спрямована на формування **спеціальних (фахових) компетентностей**:

СК02. Здатність до творчого сприйняття світу та його відтворення у художніх сценічних образах.

СК04. Здатність до професійного опанування змістових (інформаційного, виразно-образного) рівнів сценічного твору.

СК06. Здатність до оперування специфічною системою виражальних засобів (основами сценарної та драматургічної майстерності, монтажно-композиційними та просторово-образотворчими основами музичного, образотворчого та пластично-хореографічного мислення, режисерськими методами і акторськими техніками) під час створення сценічного твору.

СК07. Здатність до розуміння та оцінювання актуальних культурно-мистецьких процесів.

СК09. Здатність співвідносити особисте розуміння художньої ідеї та твору із зовнішнім контекстом.

СК11. Здатність аналізувати твори літератури і мистецтва на основі критичного осмислення теорій, принципів, методів і понять сценічного мистецтва.

СК12. Здатність орієнтуватися в історії різних видів мистецтва, розуміти можливості використання їх виражальних засобів при створенні синтетичного за своєю природою твору сценічного мистецтва (творчого проєкту).

Згідно з вимогами освітньої програми навчальна дисципліна спрямована на формування **програмних результатів навчання:**

ПРН07. Обирати, аналізувати та інтерпретувати художній твір для показу (демонстрації), самостійно обирати критерії для його оцінки.

ПРН08. Співвідносити мистецькі ідеї та твори із соціальним, культурним та історичним контекстом для глибшого їх розуміння.

ПРН09. Обирати оптимальні технічні та художньо-виражальні (режисерські методи, акторські техніки, сценарно-драматургічні, монтажно-композиційні, пластично-хореографічні, музичні, просторово-образотворчі) засоби відтворення креативного задуму при реалізації сценічного твору (проєкту).

ПРН12. Знати основні етапи (епохи, стилі, напрямки) у розвитку театру, літератури, образотворчого мистецтва, музики, кіно; основні факти про видатних особистостей у сфері мистецтва; класифікувати види та жанри сценічного мистецтва.

ПРН13. Самостійно ідентифікувати напрями та концепції сценічного мистецтва у контексті сучасного художнього життя.

ПРН14. Аналізувати та оцінювати досягнення художньої культури, твори літератури та мистецтва з урахуванням історичного контексту.

ПРН15. Знати закони психології творчості.

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Модуль 1

Змістовий модуль 1. Історія образотворчого мистецтва Давнього світу.

Тема 1. Первісне мистецтво.

Тема 2. Мистецтво Давнього Єгипту і Давньої Передньої Азії.

Тема 3. Мистецтво Давньої Греції і Давнього Риму.

Тема 4. Стародавнє мистецтво України.

Змістовий модуль 2. Історія образотворчого мистецтва середньовіччя і Відродження.

Тема 5. Ранньохристиянське мистецтво і мистецтво Візантії.

Тема 6. Європейське мистецтво дороманського періоду, романіки й готики.

Тема 7. Мистецтво Італійського Відродження і Північного Відродження.

Тема 8. Мистецтво України доби середньовіччя і Відродження.

Модуль 2

Змістовий модуль 3. Історія образотворчого мистецтва 17 – 19 ст.

Тема 9. Мистецтво бароко і класицизму.

Тема 10. Українське бароко в мистецтві.

Тема 11. Мистецтво 19 ст. Неокласицизм, романтизм, реалізм, імпресіонізм.

Тема 12. Українське мистецтво 19 ст.

Змістовий модуль 4. Історія образотворчого мистецтва модернізму і постмодернізму

Тема 13. Мистецтво межі 19 – 20 ст.

Тема 14. Мистецтво модернізму.

Тема 15. Імпресіонізм, модерн і авангард в українському мистецтві.

Тема 16. Мистецтво середини 20 ст. і постмодернізму.

Тема 17. Доба соцреалізму в українському мистецтві.

Тема 18. Мистецтво незалежної України (від 1991 р.).

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ІСТОРІЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА ДАВНЬОГО СВІТУ

Тема 1. Вступ до курсу. Первісне мистецтво

(Лекції – 2 год., самостійна робота – 2 год., загальний обсяг – 4 год.).

Предмет, мета і завдання навчальної дисципліни.

Зародження мистецтва відбувається в епоху пізнього палеоліту (40–20 тис. р. до н.е.). за первісного ладу, коли закладалися основи матеріальної і духовної основи життя первісної общини людей. Основна риса первісної культури – культурний синкретизм як невід’ємне поєднання знань, вірувань і мистецтва. Теоріями виникнення мистецтва в первісному суспільстві є пізнавальна, трудова, тотемномагічна, естетична.

Періодизація первісного суспільства:

- Палеоліт – найдавніший етап розвитку первісної культури, давньокам’яний вік, приблизно 40 – 12 тисячоліття до н.е.
- Мезоліт – середньокам’яний вік, 12 – 8 тисячоліття до н.е.
- Неоліт – новокам’яний вік, 8 – 4 тисячоліття до н.е.
- Епоха бронзи – 3 і 2 тисячоліття до н.е.
- Епоха заліза – 1 тисячоліття до н.е.

Найвищий розквіт мистецтва епохи палеоліту припадає на Мадленській період 25 – 12 тисячоліття до н.е.

Найстародавнішими видами образотворчого мистецтва є кругла скульптура *Венера з Віллендорфа* і рельєфи, розписи в печерах. Печерні малюнки являють собою контури фігур звірів, виконані червоною або чорною фарбою, зрідка поліхромні. Для творів мистецтва палеоліту характерна простота форм і забарвлень *Розписи печери Альтаміра, Розписи печери Ляско*. Головна тема зображень – тварини, виконані з великою спостережливістю.

В епоху неоліту з’являються наскальні малюнки, схематизм, умовність, розповідність, композиції за участі людей, орнамент. Виникають геометричні візерунки, що покривають судини та інші предмети побуту.

В епоху бронзи з'являються монументальні мегалітичні споруди : менгіри, дольмени і кромлехи. Менгір – примітивні кам'яні стовпи висотою від 2 м і більше. Дольмен – стовпи, на яких лежать плоскі кам'яні плити. Кромлех – складні композиції з грубо обтесаних кам'яних блоків *Стоунхендж*.

Література №№ 18, 32, 42

Тема 2. Мистецтво Давнього Єгипту і Давньої Передньої Азії

(Лекції – 2 год., семінари – 2 год., самостійна робота – 2 год., загальний обсяг – 6 год.).

В епоху бронзи виникають перші цивілізації в долинах і дельтах великих річок – Нілу (Єгипет), Тигру і Євфрату (стародавні держави Межиріччя).

Історія Стародавнього Єгипту поділяється на періоди:

Додинастичний період (5 – 4 тис. до н. е.): *Палетка фараона Нармера*

Давнє царство (30 – 24 ст. до н. е.): *Ступінчаста піраміда фараона Джосера в Саккарі, піраміди Хеопса, Хефрена, Мікеріна в Гізі.*

Середнє царство (21 – 18 ст. до н. е.)

Нове царство (16 – 11 ст. до н. е.): *Храмові ансамблі Карнака і Луксора, рельєфи і розписи в похованнях Долини царів і цариць.*

Пізній час (11 в. до н. е.)

Характерними рисами мистецтва Єгипту є вплив релігійних поглядів з поховальним культом, символізм, іконографічний канон.

Іконографічний канон: оповідні зображення за реєстрами, наявність ієрогліфів, різнофасні зображення, головні фігури більших розмірів, символіка кольорів (чоловіча постать червоно–коричневою, жіноча – жовтою фарбою).

Ж.-Ф. Шампольон та його внесок у вивчення єгипетської культури, розшифрування ієрогліфів, створення абетки.

Художнє оздоблення храмів та заупокійних комплексів.

У єгипетській пластиці вживалися як тверді породи каменю (граніт, діорит, базальт і ін.), так і м'які (вапняк, піщаник, алебастр). Майстер не був

вільний у виборі сюжету, скульптура служила культовому призначенню, виконувалася згідно найсуворіших канонів. Люди зображувалися у спокійних, повних нерухомої величі позах, немов застиглими у століттях.

Різновиди статуй. У скульптурі склалися суворо визначені типи статуй: що стоїть – фігура напружено випрямлена, фронтальна, голова високо піднята, ліва нога робить крок уперед, руки опущені і притиснуті до тіла; що сидить – руки симетрично покладені на коліна або одна рука зігнута в лікті, торс також випрямлений, погляд спрямований у далечінь. *Статуя вельможі Каапера*, парна *статуя Рахотепа і Нефрет*, *статуетка фараона Хефрена*. Широке поширення в період середнього царства отримала дрібна дерев'яна скульптура, що зображує групи фігур і предметів, об'єднаних єдиною дією *композиції різномантних робіт*.

Рельєфи і розписи Єгипту також були пов'язані з заупокійним культом. Рельєфи пласкі, практично не виступають над поверхнею стіни або врізані, багато пофарбованих. Тематика – боги, фараони, світські сцени.

Образотворче мистецтво періоду Нового царства насичене динамікою. Колісниці, коні змінили спокій урочистих ходів попередніх періодів. Прагнення до монументалізації виявляється у рельєфних батальних композиціях, що покривають зовнішні стіни величезних порталів храмів. Урочистістю відрізняються монументальні *статуї фараона Аменхотепа і Тутмоса III*. Статуетки вирізалися з цінних порід дерева, прикрашалися дорогоцінними металами та камінням.

Образотворче мистецтво Амарнського періоду (перша половина 14 ст. до н .е.). Новим єдиним божеством оголошувалося сонце – Атон на відміну від головного бога Амона попереднього часу. Фараон назвав себе Ехнатомом (дух Атона), переніс столицю з Фів до Ахетатону (Врата Атона). Різкі зміни в житті значно змінили мистецтво епохи. Вперше з'явився сюжет «цар в колі сім'ї». Зображення Атона у вигляді сонячного диска з схемними променями. Кращі твори: *голова цариці Нефертіті, голова фараона Ехнатона*.

Гробниця фараона Тутанхамона як основа колекції Каїрського музею.

Культура країн Передньої Азії зародилася в долинах річок Тигру і Євфрату в низці рабовласницьких держав: Шумер, Аккад, Вавилон, Ассирія, Ахеменідський Іран з характерними релігійними культами і обожнюванням влади царів. Для мистецтва характерна канонічність і умовність. При храмах створювалися культові ступінчасті вежі – *зіккурати*, потужні, квадратні в плані, що нагадували ступінчасту піраміду. Декор зіккуратів. Символіка кольору. Декор *Дороги процесії до храму Іштар* у Вавілоні .

Основні пам'ятки скульптури: голови богинь, статуетки священних тварин, статуетки жінок, пов'язані з культом родючості. Використання інкрустацій. Пластика умовна, емоційна. *Адоранти* – фігурки тих, хто молиться за власника. У рельєфах розроблялася історична тема. Ассирійське мистецтво славило силу правителів та снагу воїнів. *Палац Саргона II в Дур-Шаррукіні*. По боках величезних воріт розташовувалися скульптури крилатих биків «шеду» з головами людей і крилами орлів з 5-ма лапами. Шеду – втілення могутності сил природи. Приміщення палацу прикрашалися багатобарвними розписами і рельєфами. Рельєфи *палацу Ашишурбаніпала в Ніневії* характеризуються динамікою. Художніми центрами імперії Ахеменідів були царські резиденції з характерними рельєфами в імперському стилі з темами завоювань і прославлення властителів.

Література №№ 18, 32, 42

Тема 3. Мистецтво Давньої Греції і Давнього Риму

(Лекції – 4 год., семінари – 2 год., самостійна робота – 2 год., загальний обсяг – 8 год.).

Розквіт крито-мікенської культури (на островах і узбережжі Егейського моря, півострові Пелопонес, західному узбережжі Малої Азії) припадає на 2 тисячоліття до н. е.

Кносський палац на Криті з розписами, дерев'яними колонами з потовщенням догори характеризується масштабністю і вільним плануванням.

Для живопису характерні урочистість і видовищність, узорчастість і

площинність рішення, декоративність, яскраві і світлі фарби. Твори: *Парижанка, Таврохомахія*. Дрібна пластика виконана з кольорового фаянсу і слонової кістки – тварини, витончені жінки зі зміями в руках. Відомі керамічні вази *Камарес*, з геометричним і рослинним орнаментом у вигляді спіралей, розеток, пелюсток.

Культура материкової Греції – Тірінф, Мікени – відрізняється від критської більшою суворістю та міццю. Стіни палаців розписувалися фресками, прикрашалися алебастровими фігурами. Зображувалися батальні сцени і сцени полювання. Приклад: *фреска з Тірінфа – Виїзд мисливців*.

Мистецтво Стародавньої Греції

Греція складалася з невеликих незалежних міст- полісів. Характерна риса міфологічної підоснови мистецтва – олюднення образів. Боги представлялись у вигляді людей і наділялись усіма земними рисами. Розрізняються декілька етапів розвитку історії та мистецтва Стародавньої Греції:

1. Гомерівський період (11 – 8 ст. до н. е.)
2. Архаїка (7 – 6 ст. до н. е.)
3. Класика (5 – 4 ст. до н.е.)
4. Елліністичний період (4 – 1 ст. до н. е.)

Головними принципами грецького мистецтва були *калокагатія* (гармонія тіла і духу) і змагальність.

Гомерівський період або геометричний носить назву за ім'ям легендарного автора епічних поем «Іліада» та «Одіссея» або за розписами кераміки геометричним орнаментом.

В Архаїці центральне місце в забудові міст займали храми: *доричний* (храм Гери в Олімпії) та *іонічний* (храм Артеміді в Ефесі) архітектурні ордери.

Формуються два основних типи скульптури: оголений юнак (*курос*) і задрапірована жіноча фігура (*кора*) з характерною архаїчної посмішкою. Мистецтву Архаїки притаманні умовність зображення, статичність, урочистість. На чорнофігурних і пізніших червонофігурних вазах зображувалося повсякденне життя людей і богів.

Мистецтво Класики (5 – 4 ст. до н. е.) пронизане напруженими пошуками гармонії реалістичного й ідеалістичного в зображенні людини. Символом найвищої могутності Афін вважається ансамбль Акрополя з головним храмом – *Парфенон*. *Ерехтейон* – храм, що відрізняється знаменитим портиком каріатид. Епоха розквіту реалістичної скульптури, що виконувалася в основному з мармуру та бронзи. Монументальність, прагнення до гармонії, пропорційності, створення ідеальних образів людей відрізняють творчість великих скульпторів 5 ст. до н. е.: Фідія *Афіна-Промакос*, *Афіна-Парфенос*, *Зевс*, Мирона *Дискобол*, Поліклета *Дорифор*, *Поранена амазонка*. Серед живописців – імена Полігнота та Аполлодора, твори яких не збереглися.

Найуспішніші майстри пізньої класики: *Пракситель*, *Скопас* і *Ліссип*. *Пракситель* переформатував канон зображення людини, створений в 5 ст. до н. е. Поліклетом, вперше зобразив оголену жіночу натуру – *Афродіта Книдська*. *Скопас* показує глибокі почуття, драматичні ситуації *Менада*. *Ліссип* прагнув створити життєво достовірні статуї і скульптурні портрети *Сократ*, *Олександр Македонський*.

У мистецтві еллінізму виникає інтерес до соціальних мотивів, почуттів людини. Характерні риси скульптури епохи еллінізму: динамічність, виразність; *рельєфи Пергамського вівтаря*, *Венера Мілоська*, *Ніка Самофракійська*, *Лаокоон*, *Колос Родоський*.

Мистецтво Стародавнього Риму

Зі згасанням елліністичних держав, з кінця I століття до н. е. провідне значення набуває римське мистецтво. На відміну від греків римляни були воїнами, більш практичними, цінували індивідуальність. Вбираючи своєрідність художніх елементів народів, що увійшли до складу держави (етруски, галли, германці, кельти), римське мистецтво зберігало свою оригінальність.

Період римської республіки (кінець 6 – кінець 1 ст. до н. е.)

Монументальне мистецтво. Основні приклади – помпейські фрески, виконані по сирійській штукатурці. За їх характером прийнято ділити на 4 стилі:

1. *Інкрустаційний*. Імітує кладку стін квадратами різноманітного мармуру та яшми *Будинок Фавна*
2. *Архітектурний*. Стіни розчленовуються живописно-ілюзорними колонами і портиками, зображення візуально розширює межі приміщення.
3. *Орієнталізуючий*. Відрізняється строгістю, витонченістю і почуттям міри, лінійним орнаментом на яскравому фоні. Зображуються тонкі колонки, легкі гірлянди, ювелірно виконані квіти та орнаменти.
4. *Декоративний*. Розписи у вигляді театральних декорацій, які відтворюють фасади палаців, сади. *Будинок Веттіїв*.

У скульптурі римляни розробили історичний рельєф і скульптурний портрет, який пов'язаний із заупокійним культом предків, з виготовленням посмертних масок. Портретам республіканської епохи властиві спрощення форм, різка жорсткість ліній, сухе моделювання деталей. Образи сповнені зосередженості, самосвідомості, моральної сили. Також створювалися групові портрети сім'ї та родичів.

Римська імперія (кінець 1 ст. до н. е. – 476 р. н. е.)

Цей період характеризується високим розквітом мистецтва, зростанням будівництва. У 1 – 2 ст. – спорудження найбільшого амфітеатру античного світу *Колізею* і *Пантеону* – грецького круглого храму, Будівництво тріумфальних арок і колон мало політичне значення. Тридцятиметрова *колона імператора Траяна* прикрашена історичним рельєфом довжиною в 200 м із зображенням військових подвигів правителя.

Особливого поширення в період імперії отримала портретна скульптура. У часи імператора Августа змінюється характер образу – в ньому проступає ідеал класичної краси. З'являються парадні портрети на повен зріст *статуя Августа* з Прима Порта. У 1 ст. художники досягають багатогранності, узагальненості характеристики *портрет Нерона*. У 2 ст. у римському портреті з'являються риси натхненності, витонченості *Сиріанка, статуя Марка Аврелія*. У римському мистецтві портрет набув широкого поширення і в живописі. Це так звані *фаюмські портрети* виконані в техніці *енкаустики*. Портрет

виконувався на тонкій дерев'яній дошці або полотні, по смерті людини вміщувався у забинтовану мумію або в атріум. Характерні: природний поворот голови у три чверті, нейтральне тло, мальовниче ліплення об'єму, точне відтворення вікових та індивідуальних рис.

Література №№ 18, 32, 36, 42

Тема 4. Стародавнє мистецтво України

(Лекції – 2 год., самостійна робота – 2 год., загальний обсяг – 4 год.).

Мистецтво доби палеоліту. Найстаріші пам'ятки на території сучасної України датуються 25–10 тис. до н.е. Найвідоміше палеолітичне поселення – *Мізинська стоянка*. Її пам'ятки – невеликі за розмірами фігурки, прикраси, прообрази музичних інструментів з геометричним меандровим орнаментом, створені так званим первісним художником з кістки або каменю .

Унікальною пам'яткою наскального мистецтва є пагорб заввишки 12 м *Кам'яна могила* поблизу Мелітополя, в якій зберігається понад три тисячі *петрогліфів* (висічені, процарапані зображення на кам'яних стінах) і рисунків доби неоліту, міді, бронзи. Рухливі фігури тварин переважають над людськими

Трипільська культура, відкрита наприкінці 19 ст. українським археологом В. Хвойкою, належить до 4 – 3 тис. до н.е. Численні керамічні вироби для ужитку мали геометричні орнаменти зі символічним змістом. Збереглись до сьогодні й невеликі скульптурні статуетки свійських тварин, жінок, дітей.

Мистецтво скіфів належить добі заліза – 1 тис. до н.е. *Звіриний стиль* в складних орнаментах ужиткових речей. Ювелірні вироби зі срібла, золота. *Скіфська пектораль, Гребінь з кургану Солоха*. Вважається, що важливу роль в мистецтві скіфів відіграли грецькі майстри з Причорномор'я, поєднуючи в замовленнях образи і техніки двох культур.

Мистецтво грецьких міст-колоній Ольвії, Пантикапею, Херсонесу, Тіри. Розписи на міфологічні сюжети чи побутові сцени створювались в будівлях і склепах, саркофагах; скульптурою богів чи античних героїв прикрашали площі й будівлі. *Статуя поета з Пантікапею*

Впливи культур кочових народів кіммерійців, гунів, печенігів.

Мистецтво східних слов'ян. Найдавніша археологічна культура слов'ян має назву *зарубинецької* і сягає 2 ст. до н.е. Орнаменти, *солярні знаки*. Були розповсюджені стовпоподібні скульптури з дерева або каменю, так звані *ідоли* або *кумири*. *Святовит*, який вміщує цілу систему язичницького світогляду, деякі образи якого зберігаються в народному мистецтві до сьогодні.

Література №№ 9, 17, 18

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. ІСТОРІЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ І ВІДРОДЖЕННЯ

Тема 5. Ранньохристиянське мистецтво і мистецтво Візантії.

(Лекції – 2 год., самостійна робота – 2 год., загальний обсяг – 4 год.).

Основи християнського світогляду: віра і любов до бога, віра в кращий світ, рівність. Ранньохристиянське мистецтво вимагало нової художньої свідомості і нових художніх засобів в образотворчому мистецтві, пов'язаних із символікою і головною метою – передати божественний порядок і спокій, де відсутня земна логіка. До 313 р. – визнання християнства офіційною релігією Римської імперії – перші християнські общини були заборонені і переслідувались.

Живопис катакомб. 3 ст. – використання образів, сюжетів, живописних прийомів світського римського живопису. Формування християнської іконографії в живописі катакомб і в перших храмових циклах 4 – 5 ст. *базиліка Санта Марія Маджоре, мавзолей Галли Плацидії в Равенні*.

Ранньохристиянська кругла скульптура та скульптурний рельєф саркофагів. *Статуї Костянтина, Феодосія*.

Ранні енкаустичні ікони – 4 ст. Прообраз ікони – фаюмський портрет.

Гармонійність візантійського художнього світу. Християнський ідеал любові як основи людського буття та його художнє втілення у візантійському мистецтві.

Живопис перебував під суворою церковно–державною опікою, був канонічним. Розвиток отримали церковна мозаїка зі смальти і фреска, іконопис, книжкова мініатюра. В емоційної виразності силуету, в ритмі ліній і тонів кольору візантієць шукав можливості передати важливе для нього: духовний зміст, експресію, внутрішню динаміку образу. Приклад: *мозаїки церкви Сан Вітале в Равенні*.

Ранньовізантійський період (к. 5 – 7 ст.). Становлення художньої системи Візантії. *Золота доба Юстиніана* (6 ст.) – перший розквіт візантійського мистецтва. Будівництво храмів *храм Св. Софії в Константинополі*. Юстиніан як головний донатор мистецтва. Роль столиці як провідного мистецького центру. Основні риси мистецтва – урочиста святковість і висока духовність. Ілюстровані рукописи. Органічне поєднання тексту і оформлення.

Доба іконоборства (726 – 843 рр.) – рух, що заперечує можливість зображення божества в людській подобі.

Особливості художньої мови періоду іконоборства. Орнаментально–декоративні або символічні форми (хрест) замість фігурних композицій. Відголоски буколичних декорацій у храмах 4 ст. Заміна зображень Христа в апсиді на хрест *церква св. Ірини в Константинополі*.

Середньовізантійський період (9 – 12 ст.) як класичний період візантійського мистецтва, коли завершується складання середньовічного стилю, в якому якнайповніше втілилася візантійська релігійність. Термін *Македонське Відродження* – другий розквіт. Придворне мистецтво. Світські мотиви. Зацікавленість античністю. В архітектурі стверджується новий тип хрестово-купольного храму з відповідною системою розписів: у вівтарі – Богоматір, під куполом – Христос, на парусах – євангелісти, на барабані – апостоли. Головні частини храму – вівтар і купол з підкупольним простором.

Доба Комнінів. Канонізація іконографії церковних розписів. Обриси втрачають правильність, пропорції стають витягнутими, втрачають матеріальність. Просторове середовище схематизується, колорит стає

символічним мозаїки південної галереї Софії Константинопольської, монастиря Дафні поблизу Афін.

Пізньювізантійський період (13 – середина 15 ст.). Період правління династії Палеологів – *Палеологівський ренесанс* – третій розквіт. Новації в архітектурі та монументальному живописі. Посилення світського начала, зображення релігійного побуту, реальних історичних подій. Розповідність. Індивідуальні характеристики. Роль пейзажу.

Мозаїки і фрески монастиря Хора (Кахріє-Джамі) у Константинополі. Розповсюдження фрески. Реставрація суворого плоскісного стилю з кінця 14 ст. Завоювання Візантії Туреччиною в 1453 р.

Література №№ 3, 18, 32, 35, 37

Тема 6. Європейське мистецтво дороманського періоду, романіки й готики.

(Лекції – 4 год., семінари – 2 год., самостійна робота – 3 год., загальний обсяг – 9 год.).

Середньовічне мистецтво Західної та Центральної Європи у своєму розвитку пройшло три періоди:

1. Дороманський (6 – 10 ст.)
2. Романський (11 – 12 ст.)
3. Готичний (середина 12 – 15 ст.)

Дороманський період (6 – 10 ст.)

Західна Європа в 5 – 8 ст. Велике переселення народів. Виникнення «варварських королівств». *Мавзолей Теодоріха, баптистерій в Пуатьє, крипта Сен-Лоран в Греноблі.*

Мистецтво варварських народів: Вироби з металу. Різьба по каменю й дереву, переважання орнаментальних форм. Прикрашання кам'яних плит, капітелей, вівтарів, саркофагів різьбленням.

Монастирські скрипторії і виготовлення ілюстрованих рукописів. Роль орнаменту в оформленні рукописів 7 – 8 ст. Меровінгська мініатюра. Ініціали,

складені з фігур риб, птахів, тварин. «Звіриний» стиль. Ірландська мініатюра – переважання плетених орнаментів з використанням стилізованих людських зображень.

«Каролінгське відродження». Придворний характер каролінгського мистецтва. Звернення до античної культури і вплив Сходу. Каролінгська мініатюра: пам'ятки *«групи Ади»*, *Євангеліє Карла Великого*, *Утрехтська псалтир*.

Романське мистецтво (11 – 12 ст.)

Час виникнення першого загальноєвропейського стилю середньовічної архітектури, скульптури та живопису. Характерні особливості романських церков – напівциркульні арки, купольні конструкції, масивні західні портали, застосування циліндричних перекриттів. Прикладами стилю в архітектурі є: *Нотр-Дам в Пуатьє, собори в Тулузі, Арлі, собори в Оксфорді, Вормсі, у Флоренції, Пізі та Мілані.*

Образотворче мистецтво підпорядковане архітектурі. Умовний характер: відсутність передачі простору, довільність пропорцій фігур, вигадливий характер їхніх рухів. Передача духовного світу людини – страждань, радощів, горя і т. ін. Проникнення в церковне мистецтво образів, що пов'язані з давніми віруваннями, народними легендами, світською літературою (героїчний епос, лицарські романи, сатирична література та ін.). Численні фантастичні зображення.

Монументальна скульптура романського періоду. Система розташування рельєфів, прикрашення порталів, фігурні капітелі. Портали в Муассаці, Отьоні, (перша третина 12 ст.), скульптура фасаду церкві Нотр-Дам ла Гранд в Пуатьє (12 ст.), скульптура церкви Сен Трофим в Арлі (12 ст.). Рельєфи храмів в Мілані, Вероні. Скульптор *Бенедетто Антеламі* – автор декорації Пармського ансамблю.

Монументальний живопис: плоскісність, лінійний характер, умовність кольору. Головний акцент – розпис центральної апсиди. У Франції : світлофонні розписи – світле тло з горизонтальними полосами, плоскісність, різкі контури *ц.*

Сен-Савен-сюр-Гартан в Пуату (бл. 1100) та темнофонні розписи – темні, контрастні фарби, строгий малюнок, вплив візантійського мистецтва *монастир Берзе-ла-Вілля*. В Італії – *фрески ц. Сан Клементе* у Римі – вишуканість, витончений колорит.

Готичне мистецтво (12 – 14 ст.)

Виділяють декілька етапів розвитку готики:

- Ранню готику – друга половина 12 – перша чверть 13 ст.
- Зрілу (високу) готику – 13 ст.
- Пізню готику – 14 – 15 ст. («промениста», «полум'яніюча»).

Архітектура готики легка і спрямована вгору завдяки новій конструкції *нервюрних склепінь* і зовнішньої системи підтримки – *контрфорси і аркбутани*. У готичної архітектури склепіння стали зводити на *стрільчастих арках*, розміщених на стовпах. Стіни не є несучими елементами конструкції, вони стають усе тоншими, з'являються величезні вікна, прикрашені яскравими поліхромними вітражами. Приклади готичного стилю: *собори Франції: Нотр-Дам де Парі, Сен-Шапель, у Шартрі, Амьєні*.

Готична скульптура була органічною частиною собору. Посилюється роль круглої пластики. S-образна постава фігур, зігнутість тіл. Посилення світського начала в трактовці образів *фігури порталу собору в Реймсі*.

Важливу роль в оформленні інтер'єру готичного собору грали вітражі на традиційні релігійні сюжети, історичні події. Паризька школа з яскравими кольорами.

В Іспанії поєднання в архітектурі та декоруванні конструктивних і композиційних прийомів з елементами мавританських форм. Стиль «*мудехар*» (мусульманський) – поєднання рис готики з арабським мистецтвом. У декорі – поливні плитки, орнаментальна ліпнина.

Проторенесанс в мистецтві Італії періоду готики. З найбільшою наочністю художні ідеали епохи утвердилися в передових італійських республіках, зокрема, у Флоренції з другої пол. 13 ст. Основоположником нового напрямку в європейському мистецтві був *Джотто ді Бондоне*.

Художник замінив умовну площину картини тривимірним простором і, користуючись світлотінню, зображував фігури об'ємними. Характерними рисами є колористичні поєднання, передача глибини людських переживань скупими пластичними формами. Твори: *розписи в капелі дель Арена в Падуї, розписи в церкві Франциска Ассізького.*

Література №№ 6, 8, 18, 32 – 34, 36, 42

Тема 7. Мистецтво Італійського Відродження і Північного Відродження.

(Лекції – 4 год., семінари – 2 год., самостійна робота – 3 год., загальний обсяг – 9 год.).

Основою художньої культури епохи Відродження став гуманізм – течія суспільної думки, що зародилась в Італії у 14 ст. Гуманізм утверджував віру у величезні здібності людини, її розум, волю, творчі сили. Мистців надихала античність з її ідеалом сильної духом і тілом людини.

Етапи розвитку:

Проторенесанс – друга половина 13 – 14 ст.

Раннє Відродження – 15 ст.

Високе Відродження – кінець 15 ст. – перша третина 16 ст.

Пізнє Відродження – друга і третя третини 16 ст.

Новий напрям в італійській архітектурі був пов'язаний з переробкою античних традицій. Родоначальником ренесансної архітектури був *Філіппо Брунеллескі. Купол Флорентійського собору.*

Скульптура знаходить самостійне значення, звертається до реальних образів дійсності, людини. Розвивається жанр портрету, створюються кінні статуї, що прикрашають площі міст. *Лоренцо Гіберті* – скульптор та ювелір – використав досвід античного мистецтва. Твори: *Східні (Райські) двері флорентійського баптистерію з багатофігурними композиціями на біблійні сюжети, виконані з бронзи. Закони перспективи застосовував скульптор Донателло. Статуя юного Давида (бронза) вважається першим зображенням*

оголеного людського тіла в пластиці Відродження. Твори: *кінна статуя кондотьєра Гаттамелати, статуї пророків і святих, Юдиф і Олоферн*.

Живопис долає готичну абстрактність образів, вступає на шлях відображення реального земного життя. Особливий розквіт переживає монументальний фресковий живопис. *Мазаччо* застосовував відкриті Брунеллескі закони перспективи. Його фрески відрізняються монументальністю, позбавлені готичного декору, фігури об'ємні. Фреска *Вигнання з раю* (капела Бранкаччі) сповнена надзвичайно виразними людськими емоціями відчаю, жалю та болі. Одним з найемоційніших майстрів Відродження вважається *Сандро Ботічеллі*. Характерні риси – химерний ритм струмуючих ліній, чистота холодних тонів, витончена гармонія, тяжіння до декоративності *Весна, Народження Венери*.

П'єро делла Франческо – представник умбрійської школи, монументаліст і теоретик живопису раннього Відродження вирішував питання пропорцій і анатомії людського тіла, ясності об'ємів та перспективних побудов. Майстер венеціанської школи *Джованні Белліні* працював у техніці олійного живопису, домігся соковитості і глибини тонів, м'якості переходів. Характерна свобода від зайвої деталізації, зв'язок людини з природою.

Мистецтво Високого Відродження

Відмінною особливістю культури епохи було розширення громадського кругозору, уявлень про масштаб світу і космосу. У центрі мистецтва – наповнений життям гармонійний образ людини, внутрішньо сильний та значимий.

Чотирьох видатних мистців епохи Високого Відродження *Леонардо да Вінчі, Рафаеля, Мікеланджело та Тіціана* називають титанами Відродження. *Леонардо да Вінчі* втілював собою новий тип особистості епохи. Був визнаним художником, скульптором, архітектором, математиком, теоретиком мистецтва, інженером, винахідником. У живописі він м'яко моделює форму світлотінню («сфумато»), узагальнює, зводить усі частини до єдиної гармонії (фреска

Таємна вечеря). Часто зображує фігури на природі, що допомагає розкриттю змісту картини *Мадонна в гроті, Джоконда*.

Уявлення про найсвітліші ідеали гуманізму втілилися в творчості *Рафаеля Санті*. Він синтезував досягнення попередників, створив власний ідеал прекрасного – гармонійно розвиненої людини в оточенні величної природи та архітектури *Афінська школа, Сікстинська Мадонна*.

Творчість *Мікеланджело Буонаротті* є кульмінацією Високого Відродження. Мармурова група *П'єта* вирішена в глибоко психологічному плані, безмірне горе виражене нахилом голови, влучно знайденими жестами. Глибока переконаність, хвилювання спрямованої на подвиг людини, гранична зібраність фізичних і духовних сил притаманні *статуї Давида*. В образі легендарного героя втілена ідея громадянського подвигу, мужності й непримиренності. Твори: *фрески Сікстинської капели, скульптурні групи капели Медічі, пророк Мойсей, Розп'яття*.

Венеціанський живопис відрізнявся багатством і насиченістю колориту. Життєстверджуюча краса людини і навколишнього світу стає головною темою полотен *Тіціана Вічелліо*, творчість якого належить Високому і Пізньому Відродженню. Він писав міфологічні й біблійні сюжети *Даная, Венера Урбінська, Каяття Марії Магдалини*, численні портрети, створюючи образи, пройняті яскравими життєвими силами. Його композиції нерідко відходять від принципу симетрії, мають діагональну побудову, пронизані динамікою. Живопис *Джорджоне* просякнутий глибоким ліризмом і споглядальністю. У знаменитих полотнах *Юдиф, Гроза, Венера, що спить* він передав відчуття гармонійного зв'язку людини з природою.

Мистецтво Пізнього Відродження

Епоха характеризується складнішим сприйняттям світу, дедалі сильнішим відчуттям залежності людини від навколишнього середовища. Розвиваються уявлення про мінливість життя, втрачаються ідеали гармонії та цілісності світобудови.

У цей час формується новий напрямок *маньєризм*, що характеризується кризою гуманістичної культури, але, водночас, пошуком нових засобів виразності й образів. Характерні внутрішній розлад, почуття безсилля перед протиріччями життя, песимістичний надлом, деформація, подовження пропорцій фігур, звивисті лінії, неспокійні ритми. Художники насичують свої твори релігійною екзальтацією, настроями тривоги, чуттєвості. Представники стилю: *Понтормо, Параміджаніно*.

Новаторство та сміливість вирізняють полотна представників венеціанської школи *Веронезе* та *Тінторетто*. Картини *Веронезе* на найрізноманітніші теми (релігійні, міфологічні, алегоричні) славлять міць і велич Венеції (*Шлюб у Кані, Бенкет у будинку Левія*). Драматичні полотна переважно на релігійні сюжети *Тінторетто* насичені динамікою, контрастами світла і тіні, одухотвореністю образів (*Таємна вечеря, Диво Св. Марка*), що свідчить про наближення нової епохи в мистецтві – бароко.

Мистецтво Північного Відродження. Творчості художників на північ від Італії (Німеччина, Нідерланди, Франція) притаманні глибоке почуття національної своєрідності, переважання інтуїції над інтелектуальністю у зображенні людини й природи, розповідність сюжетів, втілення в мистецтві основ «нового благочестя».

Мистецтво Нідерландів. *Ян ван Ейк* вдосконалив техніку олійного живопису, що призвело до її поширення не лише в Нідерландах, а й в Італії. Він відобразив життя в його цілісності та різноманітності, застосовуючи знання та спостереження природи. Серед головних творів – *Портрет подружжя Арнольфіні, Мадонна канцлера Ролена, Гентський вівтар*.

Ієронімус Босх – автор багатьох вівтарних композицій *Сад земних насолод, Корабель дурнів, Сім смертних гріхів* – відомий складним алегоричним змістом картин, в яких переплетені середньовічна фантастика, містика, символізм і споглядання природи.

Картини, написані на сюжети з життя сучасників *Пітера Брейгеля Старшого* – найвеличнішого нідерландського художника 16 ст. –

започаткували жанровий живопис *Мисливці на снігу*, *Повернення стада*, *Селянське весілля*. У його творчості часто звучить тема страждань і смерті *Сліні*, *Тріумф смерті*.

Мистецтво Німеччини. *Альбрехт Дюрер* поклав початок новому мистецтву Німеччини. Створював пейзажні акварелі, портрети, релігійні сцени *Свято чоток*, *Чотири апостоли*, що характеризуються ускладненістю художньої мови, алегоричністю. Дюрер багато працював у техніці гравюри на дереві і на металі *Апокаліпсис*, *Життя Марії*, *Майстерні гравюри*, сприяв становленню гравюри як виду високого мистецтва.

Пильність до внутрішнього світу, точність передачі зовнішнього вигляду моделі характеризують портрети *Ганса Гольбейна Молодшого: Посланці*, *портрети Еразма Ротердамського*, *Генріха VIII*.

Література №№ 11, 18, 32, 42

Тема 8. Мистецтво України доби середньовіччя і Відродження

(Лекції – 2 год., семінари – 2 год., самостійна робота – 2 год., загальний обсяг – 6 год.)

Раннє середньовіччя. Поширення християнської релігії із Візантії через Крим. Печерні міста Криму *Чуфут-Кале*. Ранні християнські храми в Криму 6 - 10 ст. з мозаїками, розписами *Херсонес*.

Художня культура середньовічної держави *Київська Русь* після прийняття християнства у 988 р. – підґрунтя, що визначило подальший розвиток українського мистецтва. Найвидатніші зразки доби середньовіччя пов'язані із сакральними архітектурою і образотворчим мистецтвом. *Десятинна церква*, *Софійський собор у Києві*, *Спаський собор в Чернігові*.

Провідні види образотворчого мистецтва – мозаїка, фреска, іконопис, книжкова мініатюра. У Софійському соборі зберігаються мозаїки і фрески 11 ст. Шедевром мистецтва мозаїки вважається зображення *Богоматері Оранти*. Світські мотиви втілені у фресці, що зображує родину Володимира Великого, сценах полювання, іподрому, фігурах

музик, борців. Чудові мозаїки і фрески прикрашали Михайлівський Золотоверхий собор *Дмитро Солунський*, Успенський собор Києво-Печерської лаври (іконописець *Аліпій*). Фрески 12 ст. *Кирилівської церкви* у Києві збережені до сьогодні.

Іконописна школа при лаврі мала замовлення з навколишніх територій. Українські вчені довели, що багато ікон, означених приналежністю зокрема до новгородської, псковської школи, написані в Києві *Ангел – золоте волосся*. Найдавніша ікона, яка збереглась до сьогодні – *Холмської Богоматері* 10 ст.

Князь Ярослав Мудрий заснував скрипторій, в якому писали і оздоблювали книги. Найдавнішою рукописною книгою Київської Русі є *Остромирове євангеліє* з трьома мініатюрами євангелістів, створена в 11 ст. для новгородського воєводи. Прикрашені мініатюрами також *Ізборник Святослава*, *Юрієве євангеліє*, *Радзивілівський літопис* 15 ст.

Скульптура. *Саркофаг Ярослава Мудрого*.

Мистецтво 14 – 16 ст. Після занепаду Київської Русі під час монголо-татарської навали українська народність продовжує розвиток на землях Київського, Переяславського, Чернігово-Сіверського, Галицько-Волинського князівств. Визначними архітектурними спорудами доби стали замки, частково збережені до сьогодні.

На розвиток різних видів мистецтв: скульптура, живопис, книжкова мініатюра, іконопис мало вплив мистецтво європейського Відродження. *Фрески церкви-ротонди в Горянах* (Ужгород) як один з перших зразків Ренесансу.

Декоративне скульптурне оздоблення будівель – *Рельєфи каплиці Боїмів і каплиці Кампіанів* у Львові. *Йоган Пфістер* – автор оздоблення інтер'єрів каплиці Боїмів.

Світське мистецтво. Розповсюдження скульптурного портрету в 16 ст. у надгробних пам'ятниках. Портретний живопис з увагою до особистості. *Портрети короля С. Баторія, історика Я. Гербурта, купця К. Корнякта, воєводи І. Даниловича*.

Розвиток гравюри у зв'язку з початком книгодрукування в 16 ст. *Абетка, Апостол, Острозька Біблія Івана Федорова.*

Література №№ 3, 9, 14, 16, 17, 18, 19, 29, 31

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. ІСТОРІЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА 17 – 19 ст.

Тема 9. Мистецтво бароко і класицизму.

(Лекції – 2 год., семінари – 2 год., самостійна робота – 2 год., загальний обсяг – 6 год.).

17 століття є переломною епохою в історичному розвитку суспільства, яка окреслює завершення Середньовіччя і початок Нового часу. Мистецтво відображає складність часу, стає суперечливішим за змістом та художніми формами, аніж в епоху Відродження. Образ людини, як і раніше в центрі уваги, проте все більш залежний від об'єктивних законів буття, його втілення стає конкретнішим і багатограннішим. Яскравіше і виразніше виявляються особливості мистецтва у різних національних школах.

17 століття характеризують два великих стилі: бароко та класицизм. *Бароко* розкриває сутність життя у русі й боротьбі випадкових та мінливих сил. Воно приходять до ірраціоналізму, містики, впливає на уяву й почуття глядача драматичною напругою, експресією форм. В основі мистецтва *класицизму* – ідеали, засновані на класиці, творах мистецтва античності і Відродження, визнаних за зразки досконалості. Прекрасним уявляється лише те, що впорядковане, розумне, гармонійне. Розум головує над почуттям, герої стримані й величні, а всі деталі підкоряються єдності цілого.

Мистецтво Італії

У 17 столітті Рим стає центром розвитку нового стилю – *бароко*. *Лоренцо Берніні*. Його головне творіння – *колонада на площі Св. Петра* в Римі. *Скульптура*, як і живопис, у бароковому синтезі мистецтв підпорядковується архітектурі, перебуваючи з нею в постійній взаємодії. Берніні – автор численних скульптурних портретів, міфологічних і біблійних композицій. Його

стиль повний експресії і драматизму. Твори: *Аполлон і Дафна, Екстаз Св. Терези, фонтан чотирьох річок у Римі*.

Найвидатніший майстер живопису бароко – *Мікеланджело да Караваджо*. Його творчість мала значний вплив на західноєвропейське мистецтво, утвердивши реалістичну течію, яка отримала назву «*караваджизм*». Він наділяв значущістю й монументальністю найбуденніші предмети, святих зображував простими, повнокровними людьми. Характерними для нього є узагальнення форми, виявлення істотного, що надавало матеріальність і конкретність форм, різкі контрасти світлотіні (*тенебрізм*). Твори: *Покликання апостола Матвія, Положення до гробу, Успіння Марії*.

Мистецтво Іспанії

17 століття стало періодом блискучого розквіту іспанської культури, особливо релігійної за змістом і сутністю. Образотворче мистецтво поєднувало життєвість образів, національний колорит з пристрасним пошуком прекрасного і піднесеного. Головними темами стають релігійні сюжети, а національним героєм – святий мученик. *Ель Греко* – художник, чия витончена творчість відрізняє пристрасність, палка фантазія, яка доходила до містичної екзальтації, душевної напруженості. Твори: *Хрещення Христа, Поховання графа Оргаса*. *Франсіско Сурбаран* писав сцени з чернечого життя, мучеників, святих, де глибокий драматизм схований за зовнішнім спокоєм. Найулюбленишим жанром світського живопису Сурбарана був натюрморт *Натюрморт із серветкою, Натюрморт з чотирма посудинами*.

Сила творчості художника *Дієго Веласкеса* полягає у правдоподібності характеристик. Принади колориту поєднуються з ясністю і величною простотою композиції, почуттям міри й благородством. Твори: *Меніни, Портрет папи Інокентія X, Венера з дзеркалом, Прялі*.

Мистецтво Фландрії

В основі мистецтва Фландрії 17 ст. – яскрава життєрадісність, урочиста святковість, поетизація чуттєвої краси світу. *Пітер Пауль Рубенс* – провідник фламандської школи живопису, створив образ людини, сповнений здоров'я,

невичерпної енергії і здібностей. Різноманітні сюжети його полотен (релігійні, міфологічні, алегоричні, пейзажі, сцени селянського життя, портрети) просякнуті величезним життєлюбством. Характерне поєднання реалізму з чуттєвою красою образів, драматизм, патетика, бурхлива динаміка. Твори: *Спорудження хреста, Зняття з хреста, Персей та Андромеда, Камеристка, Шубка*. Видатний учень Рубенса *Антоніс ван Дейк* – автор парадних портретів англійської королівської родини та аристократії – створив образ витонченої, інтелектуальної, шляхетної людини.

Мистецтво *Якоба Йорданса*, сповнене плебейської грубості, життєствердної сили, з найбільшою виразністю розкрило національні особливості. Художник писав вівтарні образи, картини на міфологічні сюжети, але трактував їх у жанровому плані. Твори: *Свято бобового короля, Сатир в гостях у селянина*.

У 17 столітті як самостійний жанр стверджується натюрморт, відображаючи інтерес до матеріального світу. Великі за розміром і соковиті за колоритом натюрморти *Франса Снейдерса* прославляли красу земного буття, багатства плодovitої землі: рибу, м'ясо, фрукти (серія *Лавки*).

Мистецтво Голландії

Поміж усіх видів образотворчого мистецтва переважав станковий живопис. *Франс Халс* став основоположником голландського реалістичного портрету. У його роботах присутні почуття товариства, рівноправності, свободи, демократизм, наповненість життям і рухом, могутнє життєлюбство. Він став творцем особливого типу групового портрета і портрету, що межує з побутовим жанром. *Циганка*

Харменс ван Рейн Рембрандт – автор картин на історичні, біблійні, міфологічні та побутові сюжети, портретів і пейзажів, видатний колорист – поєднував глибину психологічної характеристики з винятковою майстерністю живопису. У центрі уваги художника завжди людина, її внутрішній світ, переживання й почуття. Твори: *Нічний дозор, Повернення блудного сина, Даная, Святе сімейство*.

Ян Вермеєр Делфтський – великий майстер голландського жанрового живопису. Тонкий колорит, бездоганний смак і поетичне почуття визначають його творчість. Спадщина майстра включає порівняно невелику кількість полотен, адже над кожною картиною він працював повільно і з надзвичайною ретельністю. Твори: *Дівчина з перлиною сережкою, Краєвид Делфта*.

Жанр натюрморту, надзвичайно поширений у Голландії, відрізнявся камерним характером. Художники писали небагато гарно скомпонованих предметів, оповідаючи про побут своїх сучасників. Живописці *Пітер Клас* та *Віллем Хеда* – автори численних варіантів «сніданків» з дивовижною майстерністю передавали фактуру і матеріальність.

Мистецтво Франції

Художня культура абсолютистської Франції 17 століття, спрямована на підтримку ідеї тріумфу централізованої держави, сприяла утвердженню принципів раціоналізму. Найяскравішим явищем став новий стиль класицизм.

Нікола Пуссен – засновник класицизму у живописі. Писав картини на міфологічні сюжети та пейзажі. Суворі врівноваженість композицій, культ природи і схиляння перед античністю становлять характерні риси творчості художника. Твори: *Танкред та Ермінія, Смерть Германіка, Пейзаж з Поліфемом*.

Клод Лоррен створив власний варіант величного класицистичного «ідеального» пейзажу, в якому просторова єдність досягається найтоншою проробкою світлоповітряного середовища, ефектами розсіяного ранкового–вечірнього світла: *Пейзаж з Енеєм, Весілля Ісаака і Ревекки*.

Мистецтво Західної Європи 18 століття

18 століття в Західній Європі – епоха розуму, скепсису та іронії; століття Просвіти, розвитку наук і матеріалістичної філософії. Провідні стилі: *рококо, неокласицизм, сентименталізм*.

Мистецтво Франції

Еволюція живопису щільно пов'язана з розвитком інтер'єру. Поширені розписи плафонів, стін, наддверних панно, гобелени. Образотворчому

мистецтву рококо властива світла палітра, декоративність, мажорність настрою. Спостерігається розвиток станкового живопису, затвердження *галантного* та *пасторального* жанрів, ідеалізованого портрету (модель в образі міфологічного героя). Живописцем рококо був *Жан-Антуан Ватто* – творець галантних сцен з елегантно одягненими молодими людьми на лоні природи: *Товариство в парку, Жиль. Франсуа Буше* – автор пасторальних сцен, святкового, заснованого на імпровізації мистецтва. Перший художник короля, директор Академії мистецтв, у своїх творах звертався до міфології, алегорії, проявляючи риси сентиментальності і солодкуватості. Типові сюжети його полотен: *Триумф Венери, Туалет Венери, Венера з Амуром, Купання Діани. Шарден* – майстер натюрмортного і портретного жанрів, що використовував реалістичний метод. Натюрморти художника сповнені змістовності, значущості; це світ предметів, що стали частиною думок і почуттів людини. Твори: *Молитва перед обідом, Трубки і глечик, Атрибути мистецтва.*

Мистецтво Італії

Джованні Антоніо Каналетто – майстер *ведуті* (міського архітектурного пейзажу), тонкий колорист. Протягом всього життя писав різні види Венеції *Палац дожів, Площа Сан Марко, Великий канал*, дотримуючись ретельної документальної передачі архітектурних споруд, які мали великий успіх в учасників *гранд-турів*, що подорожували Європою. Творчість *Франческо Гварді* належить до іншого напрямку в італійській *ведуті* – романтичного. Його картини зазвичай невеликого формату, фарби покладені невеликими мазками, постаті втрачають контури, освітлення розсіяне і мерехтливе – усе це надає творам вишуканий відтінок: *Палац дожів, Венеціанський дворик.*

Мистецтво Англії

На 18 століття припадає розквіт національного мистецтва, пов'язаного із загальним підйомом англійської культури.

Розквіт національної школи живопису Англії починається з *Вільяма Хогарта*. Творець суспільної і політичної викривальної сатири прагнув

осмислити дійсність з типовими порочними явищами серії *Кар'єра повії, Кар'єра марнотратника, Модний шлюб*.

Видатний портретист *Джошуа Рейнольдс*, президент Королівської академії мистецтв, поєднував характерні для аристократичного портрету риси світської парадності, монументальності з влучними психологічними характеристиками. Також писав алегоричні портрети, де герої зображувалися на тлі колон, драпіровок, декоративних пейзажів: *Сара Сідонс у вигляді музи трагедії*.

Томас Гейнсборо створював портрети, пейзажі, *сцени співбесіди*. На його творчість вплинув живопис французького рококо, голландська традиція пейзажу. Характерні: музикальність ритму живописних творів, вишукано пом'якшена гармонія фарб, особлива тремтливність мазків, збагачення портретних композицій національним пейзажним фоном. Художник передає типове для Англії розсіяне світло, вологу атмосферу. Твори: *Дама в блакитному, Хлопчик в блакитному, Подружжя Ендрюс*.

Література №№ 18, 32, 42

Тема 10. Українське бароко в мистецтві.

(Лекції – 2 год., самостійна робота – 2 год., загальний обсяг – 4 год.).

Друга половина 17 – 18 ст. – час становлення та розвитку в українському мистецтві загальноєвропейського стилю бароко. Монументальність форм, експресивність, введення алегорій, пишна декоративність орнаментики, парадність та урочистість, що притаманні бароко, знайшли відтворення в мистецтві України цього періоду. Українське бароко 17 століття нерідко називають *козацьким*, бо саме козацтво виявилось потужною культурною силою, було носієм нового художнього смаку. Злиття принципів бароко з національною народною традицією визначило своєрідність його українського варіанту. Нові художні тенденції в середині 17 століття знайшли своє втілення в книжковій графіці та іконописі, проявляючись у посиленні емоційного звучання релігійних сцен, у конкретизації місця дії та образів, наближення їх до

народного типажу. Особливе місце в українському мистецтві доби бароко належало художній школі та друкарні Києво-Печерської лаври 18 століття. Творчість українських граверів *Олександра та Леонтія Тарасевичів, Григорія Левицького*.

Парадну форму барокового малярства становлять розписи іконостасів (*Богородчанський іконостас Йова Кондзелевича, віттар Софії Київської, віттар у церкві міста Глухів*), церковні розписи (*у Троїцькому соборі Києво-Печерської Лаври*). Ікони сповнені святкового, піднесеного настрою, привітними обличчями, як наприклад *Покрова із зображенням Б. Хмельницького*.

Провідне місце посідав жанр портрету, використовуючи європейські барокові ідеї та національні традиції зображення української козацької старшини й вищого духовенства, політичних діячів України. Монументальне звучання, декоративна барвистість. *Портрети В. Гамалії, П. Могили, С. Сулими, гетьманів*.

Яскравим зразком скульптури бароко була творчість *Іоана Пінзеля*, який оздоблював багато церков на заході України *скульптури у соборі Св. Юра у Львові, Бучанська ратуша*

Народна картина *Козак Мамай*.

Література №№ 2, 7, 9, 12, 17, 18, 19, 30

Тема 11. Мистецтво 19 ст. Неокласицизм, романтизм, реалізм, імпресіонізм.

(Лекції – 2 год., семінари – 2 год., самостійна робота – 2 год., загальний обсяг – 6 год.).

Для мистецтва 19 століття характерні різноманітність стилів і напрямків: неокласицизм, сентименталізм, романтизм, реалізм, символізм, натуралізм, імпресіонізм, постімпресіонізм. Широке поширення отримують всі види портрету, побутовий жанр, пейзаж з яскраво вираженою національним характером.

Важливе досягнення мистецтва 19 століття – розробка історичної тематики, в якій вперше розкривається роль народних мас, конкретно відтворюється історичне середовище.

Мистецтво Іспанії

Національна традиція іспанської школи мистецтва поступилася місцем наслідуванню загальноєвропейській традиції. Кінець 18 століття характеризує відсутність стильової єдності, поширення еkleктики. Загальноєвропейську популярність іспанське мистецтво віднайшло лише з творчістю *Франсіско Гойї*, яка мала велике значення для подальшого формування європейського романтизму. Виникнення його в Іспанії мало прогресивне значення, сприяючи піднесенню національної самосвідомості *Розстріл повстанців у ніч на 3 травня 1808 року*. Він відкрив для іспанського мистецтва нову епоху, поклавши початок розвитку реалістичного живопису. У портретах Гойя прагнув передати, неоднозначність і психологію людини *Маха одягнена, Маха оголена*. У графічній серії із 80 офортів *Капрічос* (ісп. - примхи) невеликі аркуші вражають сміливими поєднаннями тіні й світла. Майстер нерідко звертався до гротескних і фантастичних образів, стираючи межу між прекрасним і потворним.

Мистецтво Англії

Провідне місце в живописі першої половини 19 ст. має пейзажний жанр.

Джон Констебл є справжнім новатором у створенні романтичного пейзажу, який поєднує поетичність і правдивість. Художник за власним визнанням безперервно писав з природи, прагнув знайти манеру "просту, позбавлену всякої химерності". Він оспівував рідну природу, наповнюючи картини світлом і повітрям, передаючи динаміку неба, нерозривний зв'язок людини з природою.

Характерні риси романтизму простежуються у творчості *Вільяма Тернера*. Він є автором ефектних пейзажів, сповнених контрасту світла й тіні. За допомогою дивовижних світлових ефектів художник домагався мальовничої передачі певних станів природи. Його ранні пейзажі вирізняються динамічною й вільною манерою. Картини пізнього періоду – алегорично-барвисті

фантасмагорії, наповнені символами і півтонами, – мали значний вплив на формування європейського символізму другої половини 19 століття. Твори: *Пожежа лондонського парламенту, Дощ, пара і швидкість*.

Мистецтво Німеччини

Після вигнання наполеонівських армій зростає інтерес до національного, зокрема до середньовічної культурної спадщини, що є відмінною рисою німецького романтизму. *Каспар Давид Фрідріх* передає поезію національного німецького пейзажу, пронизаного меланхолійним настроєм самого художника. Пейзажі Фрідріха завжди споглядальні, високо одухотворені. Фрідріх обирає ті стани природи, які найбільше відповідають романтичному її сприйняттю: ранній ранок, вечірній захід, схід місяця. Твори: *Прогулянка в сутінках, Мрійник*.

Франція

Змістом мистецтва Франції 19 ст. стало правдиве і натхненне відображення найважливіших подій суспільного життя. Художники прагнули до створення героїчних і конкретно–історичних образів сучасників, до виявлення національних особливостей рідної природи. Вплив Великої французької революції відбився в усіх видах мистецтва.

Жак Луї Давид – основоположник французького мистецтва революційного класицизму у живописі. художник закликав до подвигу, самозречення в ім'я батьківщини, до мужності і доблесті. Картина *Клятва Гораційів*, написана на давньоримський легендарний сюжет, була сприйнята громадськістю як заклик до революційної боротьби. У творі *Смерть Марата*, історична достовірність поєднується з емоційною насиченістю образу. Розчарований поразкою революції, Давид відрікається від своїх політичних переконань, ставши першим живописцем імператора, пише досконалі за реалістичністю *портрети Наполеона Бонапарта* та інших видатних сучасників.

Яскравим представником французького неокласицизму є *Жан Огюст Домінік Енгр* – учень Давида, блискучий майстер–рисувальник. Своїми

витонченими і до найдрібніших деталей правдивими роботами Енгр заслужив славу одного з кращих портретистів 19 століття.

Теодор Жеріко – основоположник революційного романтизму у французькому живописі. Художник черпав натхнення в навколишньому світі, відмовившись від античної тематики і канонів класицизму. Жеріко знайшов героїчне і значне у реальному житті. Працюючи над картиною *Пліт Медузи*, автор дотримувався натурних замальовок, докладного вивчення реальності.

Творчість *Ежена Делакруа* пронизана пристрасним пафосом боротьби за свободу, глибоким співчуттям до пригноблених, вірою у торжество світла і добра, що відповідає тенденціям революційного романтизму. Картиною, яка втілила бунтарській пафос, характерний для романтизму, стала *Свобода, що веде народ*.

Особливого розвитку набув пейзажний живопис у роботах художників-барбизонців, названих так за селищем Барбизон, де жили й працювали майстри. Провісником барбизонської школи став *Каміль Коро*, чия творчість отримала яскраво виражену лірико-поетичну спрямованість. Майстер прагнув до створення реалістичного образу природи. Живопис барбизонців оспівував рідну природу, красу і поетичність реального світу, в якому живе й працює звичайна людина. Главою напрямку був *Теодор Руссо*, який прагнув затвердити буденне як значне, монументальне. У своїх творах він підкреслював конкретну матеріальність предметів, любив зображувати широкі простори.

Близький до барбизонців художник *Франсуа Мілле* звертався до тем рідної природи, життя і праці селян, яких зображував з надзвичайною теплотою, проникливістю і правдивістю: *Анжелюс, Збиральниці колосків*.

З ім'ям *Гюстава Курбе* пов'язують затвердження реалізму у французькому живописі. Теми його полотен нерідко породжували гучні скандали, оскільки протиставлялися модному салонному академізму. Він приділяв увагу гострій характерності і пластичності форм, створював багатофігурні композиції, портрети, натюрморти й пейзажі. Твори: *Автопортрет з чорним собакою, Дробильники каменів, Похорон в Орнані*

Едуард Мане – один з найвидатніших художників Франції 19 століття. Майстер з пильністю і свіжістю передає правдиві характеристики мешканців Парижу *Нана, Олімпія, Бар Фолі-Бержер*.

1874 р. зафіксував появу нового напрямку у французькому мистецтві – *імпресіонізму* (фр. – «враження»). Майстри цього напрямку *Клод Моне, Едгар Дега, Огюст Ренуар, Каміль Піссаро* та інші об'єдналися для боротьби за оновлення мистецтва й подолання офіційного салонного академізму в художній творчості. Імпресіоністи відмовлялися від розповідності. Роботи *Клода Моне* висловлюють захоплення перед поезією вічно мінливої природи, пронизаної світлом і повітрям. Його пленерні відкриття внесли оновлення всієї системи живопису і стали найкращим прикладом імпресіонізму. Твори: *Враження. Схід сонця, Руанський собор, Бульвар капуцинок, Водяні лілії*.

Едгар Дега створив безліч замальовок навколишнього життя міста з його неспокійним ритмом. Звертався до теми праці актрис, балерин, музикантів, прачок і прасувальниць. Показав напружене, гарячкове життя скачок, біржі. Персонажі Дега не позують, але зображені в самих природних і невимушених позах. *Огюста Ренуара*, мистецтво якого відрізняється живим інтересом до людини, невичерпною свіжістю і оптимізмом, приваблювало повсякденне життя, сцени, побачені в парку, кафе, на березі річки. Центральною темою творчості майстра став жіночий портрет. Роботи, переважно пастельних тонів, наповнені світлом, теплом. Твори: *Бал в Мулен де ла Галетт, Портрет Жанни Самарі, Танок у селі*.

Імпресіонізм мав позитивний вплив на інші види мистецтва, зокрема на скульптуру. Драматичне, пристрасне, героїчно піднесене мистецтво *Огюста Родена* славало красу і шляхетність людини. Твори: *Мислитель, Поцілунок, Громадяни Кале*.

Найяскравішим явищем в мистецтві кінця 19 ст. стала творчість майстрів-постімпресіоністів. Нове покоління ставило завдання розкриття внутрішньої сутності явищ. *Постімпресіонізм* – виник слідом за імпресіонізмом. *Поль Сезанн* ставив за завдання відродження пластичної матеріальності і

композиційної логіки. Твори: *Береги Марни, Персики і груші, Гора Сент Віктуар*.

В основі творчості *Поля Гогена* – мрії про єдність людини з природою. У пошуках мови художнього узагальнення він звертається до японської гравюри, французького середньовічного мистецтва, культури архаїки, примітивного мистецтва народів Океанії. Відомі твори: *Звідки ми, хто ми, куди йдемо? А ти ревнуєш?*

Творчість *Вінсента ван Гога* має два основних періоди: перша половина 1880-х років і останні три роки життя, затьмарені важкою хворобою. Живопис першого періоду виконаний в темних, похмурих тонах. Для нього характерні емоційність, гостро драматичне сприйняття життя, соціальний протест, співчуття людям праці. З 1888 року у творчості художника переважають експресивний стиль, контрасти кольору, поривчастий ритм, гостра динаміка мазка. Відомі твори: *Їдоки картоплі, Автопортрет, Кімната, Іриси, Червоні виноградники в Арлі*.

Література №№ 18, 32, 42

Тема 12. Українське мистецтво 19 ст.

(Лекції – 2 год., семінари – 2 год., самостійна робота – 2 год., загальний обсяг – 6 год.)

Інонаціональні імперські впливи на українське мистецтво. Розвиток мистецтва першої пол. 19 ст. Стильовий синкретизм: одночасне існування різних стилів - сентименталізм, романтизм, неокласицизм. Розповсюдження портретного, пейзажного жанрів. Творчість *Капітона Павлова, Аполона Мокрицького, Дмитра Безперчого, Мартіна Яблонського*.

Скульптура. *Іван Мартос: Памятник Рішельє, надгробок гетьману Розумовському*. Львівський осередок – *Гартман Вітвер* (фонтани на площі Ринок у Львові), *брати Антон і Йоан Шімзери* (меморіальна скульптура).

Творчість *Тараса Шевченка*. Різні періоди: петербурзький (*Катерина*), київський (*Селянська родина, Живописна Україна*), заслання (*Притча про*

блудного сина), після заслання (офорти). Шевченко-графік: акварелі, сепії *Казашка Катя, Почаївська лавра*. Живописні портрети *Портрети Кейкуатової, Закревської*. Автопортрети.

Мистецтво другої пол. 19 ст. пов'язане з поживленням художнього життя, формуванням регіональних шкіл мистецтва: київської, одеської, харківської, західноукраїнської. Провідним напрямком став реалізм.

Розвиток історичного, побутового жанрів. Історія Запорізької Січі, події національно-визвольної боротьби були основними темами історичного жанру. *Микола Івасюк, Микола Самокиш*.

У портретному жанрі художники звертаються до образів діячів української культури, історичних осіб, портретів українців. *Корнило Устиянович, Іван Труш*.

Видатним майстром побутового жанру був *Микола Пимоненко*. Більшість його робіт, написаних на теми селянського життя: *Святочні ворожіння, Весілля в Київській губернії, Свати, Жнива*. Він поєднав побутовий жанр і поетичний український пейзаж.

Володимир Орловський – один із засновників українського реалістичного пейзажу. Харківська пейзажна школа є визначним явищем цього періоду. Національна спрямованість мистецтва кінця 19 ст. проявляється в творчості *Сергія Васильківського*, який пише пейзажі, поєднуючи з архітектурою, історією *Козаки в степу*. 1900 року Васильківський з художником-баталістом Миколою Самокишем створює альбом «З української старовини».

Графіка. Творчість *Порфірія Мартиновича*, який створив психологічний селянський портрет .

Скульптура. Монументальні *пам'ятники Б. Хмельницькому* у Києві (*Михайло Микешин*), *А. Міцкевичу* у Львові (*Антон Попель, Михайло Паращук*), *І. Котляревському* в Полтаві *Леонід Позен*, який є також засновником побутового жанру у скульптурі *Скіф, Запорожець у розвідці*.

Література №№ 9, 10, 17, 18, 20, 21, 22, 28

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4. ІСТОРІЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА МОДЕРНІЗМУ І ПОСТМОДЕРНІЗМУ

Тема 13. Мистецтво межі 19 – 20 ст.

(Лекції – 2 год., самостійна робота – 1 год., загальний обсяг – 3 год.).

У живописі країн Західної Європи межі 19 – 20 ст. новаторські риси пов'язані з модерном і символізмом, які проявляються в мистецтві різних національних шкіл. *Модерн* виступає як провідний пластичний стиль цього часу зі своєрідними рисами в Бельгії (ар нуво), Німеччині та Австрії (югендстиль, сецесіон), Італії (ліберті), Англії (модерн стайл), США (стиль Тіффані). Характерні особливості образотворчої мови – монументальність, площинність, декоративність, звертання до міфологічних і алегоричних сюжетів. *Символізм* звертав особливу увагу не стільки на форму, а на образи, сюжеттику, приховані змісти, літературну складову. Найбільші постаті європейського символізму-модерну – художники групи «Набі»: М. Дені, П. Боннар, Е. Вюйар, Ф. Валлоттон, англієць О. Бердслі, норвежець Е. Мунк, австрієць Г. Клімт.

Література №№ 4, 18, 32, 42

Тема 14. Мистецтво модернізму.

(Лекції – 4 год., семінари – 2 год., самостійна робота – 2 год., загальний обсяг – 8 год.).

Значного поширення на початку 20 століття отримала низка напрямків, пов'язаних із відходом від традиційного мистецтва. Такі течії у мистецтві об'єднуються поняттям *модернізм* (лат. «modernus» – сучасний, недавній) – що охоплює значний період від початку 20 ст. до кінця 1960-х рр. і характеризується розривом з попереднім історичним досвідом художньої творчості, прагненням затвердити нові, нетрадиційні начала в мистецтві, безперервним оновленням художніх форм.

Першою художньою течією 20 ст. був *фовізм* (фр. «fauves» – дики). Вперше художники цього напрямку виступили в «Салоні незалежних» у 1905 р.

В основі їхніх творів – віра в чисте мистецтво, інстинкт, переважаючий над інтелектом. Головним виразним засобом був колір. Характерні особливості фовізму: зведення форми до простих контурів, інтенсивне звучання відкритих кольорів, декоративність. Улюблені теми зображення: пейзажі, інтер'єри, багатофігурні композиції. Найвідоміший представник групи – *Анрі Матісс*. Важливу роль у його творчості має експресивний і плавний гнучкий малюнок, ясна орнаментика. Характерні твори – *Портрет із зеленою смугою, Жінка в капелюсі, Танок, Червоні риби*.

Експресіонізм, що охоплює різні види мистецтва, виник в Німеччині як реакція на потворності капіталістичної цивілізації, передчуття світової війни, революційні рухи. Першою віхою в історії напрямку вважається *об'єднання «Міст»*: *Ернст Людвіг Кірхнер, Еміль Нольде* та інші. Принципова відмінність програми об'єднання від фовізму – інтерес до сюжету, містичний зміст, вплив німецької традиції, сприйняття дійсності вкрай суб'єктивно, через призму таких емоцій, як розчарування, тривога, жах, що проявляється в живописі через зсуви форми, перебільшення, спрощення, використання пронизливих, запалених фарб і напружених, гострих контурів.

Інше угруповання німецьких експресіоністів – *«Синій вершник»* на чолі з *Василем Кандинським*.

1907 р. в Парижі виник новий напрямок живопису – *кубізм*. Початком кубізму вважають картину Пабло Пікассо *Авіньйонські дівчата* (1907), на якій зображені деформовані, вульгаризовані фігури, а перспектива і світлотінь відсутні. Кубізм – одна з найбільш радикальних систем модернізму – припускав повний розрив із реалістичним зображенням природи. Один з принципів кубізму – побачити світ зсередини, розчленувати його на найпростіші множники, побачити предмет з різних сторін у всьому багатстві породжуваних асоціацій.

В живописі виділяють три фази цього напрямку, що відображають різні естетичні концепції: *сезанівський або протокубізм* (1907 – 1909), *аналітичний* (1909 – 1912) і *синтетичний* (1913 – 1914). *Пабло Пікассо* і *Жорж Брак* – лідери руху.

«Сезанівський кубізм» – перша фаза кубізму, для якої характерна схильність до абстракції і спрощення форм предметів. Кубісти, що знаходилися під сильним впливом Сезана, прагнули виявити найпростіші геометричні форми в основі предметів. *Аналітичний кубізм* характеризується зникненням образів предметів і поступовим зтиранням відмінностей між формою і простором. Розкладання зводиться до подрібнення простору на геометричні структури. В *синтетичному кубізмі* колір, фактура поверхні, візерунок і лінія використовуються для конструювання (синтезування) нового об'єкту. Художники стверджували, що поверхня картини є не ілюзорне відтворення реальності, а самодостатній об'єкт. Найповніше втілення синтетичний кубізм отримав в колажах.

Творчість *Пабло Пікассо* характеризується шуканнями від формалістичних рішень до виразних реалістичних образів. Його герої – прості жінки, акробати, комедіанти, письменники, жебраки, люди самотні й знедолені з сумно зосередженими обличчями. Творчі періоди мистця: барселонський, блакитний (1902 – 1904), рожевий (1904 – 1906). Знайомство з іберійською і африканською скульптурою призвело до кубізму. *Портрет А. Воллара, Скрипка і гітара*. Громадський резонанс *Герніка*. Портрети різних років творчості.

Жорж Брак разом з Пікассо формував концепцію кубістичного живопису: *Композиція з трікутним тузом, Жінка з гітарою*.

В 1909 р. виник *футуризм* (лат. «futurum» – майбутнє), в якому спотворення і деформація образу реального світу носили характер суб'єктивного свавілля. Мистці проголошували культ машинної цивілізації, великих міст, швидкостей, енергії, прагнули передати фізичні явища, зокрема звук, швидкість. У 1910 р. в Мілані вийшов «Маніфест художників–футуристів», а в 1911 р. – «Маніфест техніки футуристичного живопису», який підписали *Умберто Боччоні, Карло Кара, Джакомо Балла та ін.*

Особливостями футуристичного живопису стали відмова від традиційної перспективи і множення точок зору для вираження динамічної взаємодії персонажів і предметів з навколишнім простором.

У *метафізичному живописі Джорджо де Кіріко* метафора і мрія стають основою для виходу думки за межі звичайної логіки; контраст між реалістично точно зображеним предметом і дивною атмосферою, в яку він поміщений, підсилює ірреальний ефект. *Башта, Ностальгія за нескінченним.*

Абстракціонізм як авангардний метод виник між 1910 – 1914 рр. Абстрактне мистецтво висунуло тезу про те, що мистецтво більше не є засобом опису зовнішньої реальності – воно повинно служити вираженню почуттів самого художника. «Винахідником» абстракції вважається *Василь Кандинський*, новаторський дух творчості якого проявився в пошуках «чистого», не пов'язаного з літературною семантикою і візуальною реальністю, живопису. Він застосував принцип поділу живописних творів на «імпресії», «імпровізації» і «композиції». Теоретичні роботи Кандинського «Про духовне в мистецтві» (1912), «Точка і лінія на площині» (1926) стали програмою для багатьох поколінь художників. І в практиці, і в теорії В. Кандинський був найбільш рішучим і послідовним з тих, хто в цей час підійшов до межі, яка відділяє фігуративність від абстракції.

Між 1910 – 1915 рр. багато європейських художників, поміж них *Р. Делоне, П. Мондріан, К. Малевич, П. Клее* створювали безпредметні, нефігуративні композиції. Одна з цілей абстракціонізму – досягнення «гармонізації», створення певних колірних поєднань і геометричних форм, щоб викликати у глядача різноманітні асоціації.

Поруч з розвитком абстрактного мистецтва, починаючи з 1910–х років виявилася і зворотна тенденція – прагнення повернути значення *фігуративної форми*. Прихильники цього руху вважали, що фігуративне мистецтво ще не вичерпало себе. У перші десятиліття 20 ст. в пошуку цих нових можливостей лідером стала «*паризька школа*», що склалася на міжнародному ґрунті у Франції. До художників цього напрямку відносять Пабло Пікассо, вихідців з

Білорусі *Марка Шагала*, *Хайма Сутіна*, українця *Олександра Архипенка*, італійця *Амедео Модільяні* та ін. *Амедео Модільяні* не належав до жодного з авангардних напрямів. Розробив формальну систему – із подовженнями шії і фігури, яка належить виключно його оригінальному художньому баченню. Твори: *Оголена, що сидить, Оголена, що лежить*.

Своєрідна манера *М. Шагала*, автора станкових і монументальних творів (у 1977 р. відзначений найвищою нагородою Франції – *Орденом Почесного легіону*), побудована на виразних перебільшеннях, прийомах французького кубізму, народного лубку *Прогулянка, Скрипаль, плафон оперного театру «Гранд Опера» в Парижі*. Творчість російських художників–новаторів *М. Ларіонова, Н. Гончарової* пов'язана з поняттям «*примітивізм*».

Бурдель і *Майоль* продовжували справу *Родена* в *скульптурі*. Кращі твори *Антуана Бурделя* пройняті духом героїчної боротьби. Твори: *Геракл, що стріляє, Портрет Бетховена. Арістід Майоль* – глибокий споглядач природи, який прагнув повернути скульптуру до її античних витоків. Досконалою пластикою оголеного тіла він висловлює ясність і спокій духу, відмовляється від складних сюжетів, уникає сильних рухів, різких поворотів. Твори: *Ніч, Гора, Річка*.

З розвитком в містах масового друку, духу конкуренції та реклами значно зросла роль *графіки*. *Анрі Тулуз-Лотрек* – автор численних пастелей, естампів, кольорових літографій, іронічний спостерігач життя французької богемі, знавець «дна», його показного блиску, убогості й страждань. Прославився афішами з характерними яскравістю і гостротою характеристик, індивідуалізацією, гротескною загостреністю. Роботи: *Мулен-Руж, Кафе-концерт*. Творчість *Кете Кольвіц* присвячена робітничому класу і селянству Німеччини, сповнена драматизму. Центральний образ офортів і рисунків – *мати, яка бореться з голодом і бідністю, зі смертю в ім'я своїх дітей*. Роботи: *Нужденність, Прорив, Хліба!*

Як протест проти традиційних моральних і культурних цінностей за часів Першої світової війни виник *дадаїзм* – напрямок в європейському та

американському мистецтві. Вперше дадаїзм заявив про себе в 1915 – 1916 рр. у Цюріху. Згідно з поширеною версією назву течії було обрано навмання, що цілком відповідало ірраціональному духові дадаїзму (з франц. «дада» – дерев'яна конячка, в переносному сенсі – нескладний дитячий лепет).

Головними діячами дадаїзму були румунський поет *Трістан Тцара*, художник і скульптор *Ханс Арп*, *Макс Ернст*. Дадаїсти не розробляли особливий художній стиль. Вони кидалися з однієї крайнощі в іншу, намагаючись будь-якими засобами (із зухвалою поведінкою) виразити власний протест. Улюблені жанри дадаїзму – *монтаж*, *колаж* і «*ready-made*» (повсякденні предмети, представлені як твори мистецтва). Дадаїзм дуже швидко став популярним особливо в Нью-Йорку, де його очолив *Марсель Дюшан*, але як сформований напрямок проіснував недовго. Вплинув на інші течії, зокрема на сюрреалізм, абстрактний експресіонізм і концептуальне мистецтво.

Сюрреалізм (з фр. «зверхреальність») як напрямок зародився у Франції в 1920-х рр. і мав значний вплив на західну культуру. Для сюрреалізму характерна пристрасть до химерного, ірраціонального, що не відповідає загальноприйнятим стандартам, розкріпачення творчих сил підсвідомості та їх верховенство над розумом. Теоретик і основоположник *Андре Бретон* стверджував, що цей напрямок має вирішити протиріччя між мрією і дійсністю і створити якусь абсолютну реальність. В основі сюрреалізму – теорія З. Фрейда про підсвідомість і його метод «вільних асоціацій» для переходу зі свідомості в підсвідомість. *Сальвадор Далі* зі скрупульозною точністю, «правдоподібністю», виписував кожну деталь на своїх алогічних, схожих на кошмарні сні картинах, посилюючи враження галюцинації чи марення, тоді як *Макс Ернст* працював автоматично, «відключивши» розум, воліючи показати довільні образи, що переходять в абстракцію. *Рене Магрітт* створював образи, які розчинялися в просторі або зникали. *Хоан Міро* відрізнявся від інших художників-сюрреалістів різноманітністю і життєрадісністю полотен.

Література №№ 4, 18, 32, 39, 40, 42

Тема 15. Імпресіонізм, модерн і авангард в українському мистецтві.

(Лекції – 2 год., самостійна робота – 2 год., загальний обсяг – 4 год.).

Імпресіонізм в українському живописі. Творчість *Олександра Мурашка, Петра Левченка, Киріака Костанді, Петра Нілуса, Івана Труша.*

Особливості стилю модерн в українському мистецтві пов'язані з національними традиціями в архітектурі, радісним яскравим колоритом, любов'ю до української орнаментики. Пошуки національного стилю в архітектурі. Визначні архітектурні пам'ятки Будинок полтавського земства В. Кричевського.

Творчість *Михайла Жука, Олекси Новаківського, Олени Кульчицької, Георгія Нарбута, Федора Кричевського, І. Труша.*

Модернізм. Кубофутуризм став провідним модерністським напрямком в українському мистецтві. Творчість *Олександри Екстер, Олександра Богомазова.*

Створення Української академії мистецтв (1917) – першого художнього закладу вищої освіти в Україні за часів УНР.

Школа українських монументалістів *Михайла Бойчука.* Творчість *бойчукістів Івана Падалки, Тимофія Бойчука, Оксани Павленко, Василя Седяра.* Розписи громадських будівель, виконані в Києві, Харкові, Одесі, поєднували пошуки сучасного стилю на ґрунті національних традицій, пов'язаних з візантійським мистецтвом. Розписи в Києві, Одесі, Харкові.

Художники театру – *Анатоль Петрицький, Хвостенко–Хвостов, Вадим Меллер.*

Кубізм в архітектурі – *Олександр Архипенко, Іван Кавалерідзе.* *О. Архипенко* – український скульптор, який з 1910 р. жив у Парижі. Втілюючи ідеї кубізму в скульптурі, вирішував просторові завдання взаємозв'язку внутрішнього і зовнішнього простору. Особливостями його мови стали ідея контрформи, принцип заміни опуклих форм увігнутими *Жінка, що йде, Жінка, що зачісується.* З 1939 р. Архипенко жив і працював в Нью-Йорку,

експериментуючи в царині «світло-скульптури», конструкцій з плексигласу та інших нетрадиційних матеріалів.

I. Кавалерідзе – скульптор і режисер. Пам'ятник княгині Ользі, Пам'ятник Сковороді.

Література №№ 5, 9, 12, 13, 15, 17, 18, 23

Тема 16. Мистецтво середини 20 ст. і постмодернізму.

(Лекції – 2 год., семінари – 2 год., самостійна робота – 2 год., загальний обсяг – 6 год.).

Після Другої світової війни у Франції працюють в галузях скульптури, графіки, вітражу, театрального і монументального мистецтва Ж. Брак, Ф. Леже, П. Пікассо, А. Матісс, М. Шагал. У 1950 – 1960-х рр. французькі мистці асоціюють себе з різними течіями абстракціонізму, найвідомішим з яких став *оп-арт* Віктора Вазарелі.

Генрі Мур – видатна постать в англійському та світовому мистецтві скульптури післявоєнних десятиліть, в творчості якого знайшли відображення синтетичні тенденції, ідея органічного зв'язку з природою. Твори: *Внутрішня та зовнішня форми, Лезо ножа*. Монументальні композиції – *Король і королева*.

Альберто Джакометті, який у 1920-х рр. зазнав впливу кубізму, після Другої світової війни, вирішував проблеми співвідношення обсягів і мас, загадки людської постаті. Його тонкі фігури, що представляються самотніми у величезному просторі космосу, висловлюють почуття ізоляції особистості. Твори: *Портрет Аннети, Бюст Дієго, Людина, що крокує*.

Специфіка розвитку мистецтва в США полягає у використанні європейського досвіду, його поєднанні з національною традицією. Створення національного портрету, пейзажу, реалістичні та романтичні тенденції у мистецтві відбуваються з кінця 19 – початку 20 ст.

Пресіжніонізм та *Ріджіоналізм* в американському мистецтві 1920 – 1930-х рр. – ці течії мали за мету створити власне американське мистецтво на

протипагу авангардним напрямкам Європи. Головне – ідея національної винятковості; створення образу «справжньої Америки». Теми творів *Едварда Хоппера*, *Гранта Вуда* – сцени з життя фермерів, побут маленьких містечок, епізоди з історії, місцевих легенд і фольклорних образів, чиста, не зіпсована цивілізацією природа. В основі творчості – елементи натуралізму в живописі, примітивізм, наївне мистецтво художників–самоуків.

У середині 1940-х рр. в США сформувався *абстрактний експресіонізм* (до цього напрямку вживається також назва «*ню-йоркська школа*»), який об'єднав дуже різних у творчих пошуках майстрів. Основні представники – *Джексон Поллок*, *Арчіл Горкі*, *Віллем де Куннінг*. Головне в абстрактному експресіонізмі – спонтанність живописного методу, що звільняє образи підсвідомості.

Джексон Поллок – один із найвідоміших представників абстрактного експресіонізму, на живопис якого вплинули експресіонізм і творчість мексиканських художників, сюрреалізм і гротескні образи Пікассо. З 1947 р. Поллок почав використовувати зухвалі, революційні методи, які стали предметом бурхливих дискусій і принесли йому всесвітню популярність. Замість роботи пензлем, він розхлюпував алюмінієву фарбу або фабричні лаки на розстелене на підлозі полотно і викреслював густу, блискучу павутину ліній за допомогою різноспрямованих ударів мотузки. Ця техніка відома як «*дриппінг*».

Напрямок *поп-арт*, що передбачає художню значимість предметів, подій, фрагментів повсякденності, життя масової людини індустриального суспільства, урівнює кіч і «високу культуру», виник у 1950-і рр. в Англії («*Незалежна група*»), але швидко отримав визнання в США. Переробка образів масової культури – основний прийом поп-арту. Використання техніки колажу або традиційного живопису з елементами колажу стає ознакою цього напрямку. Найвідомішими його представниками стали *Рой Ліхтенштейн*, *Енді Воргол* – *200 банок супу «Кемпбел»*, *Мерилін*.

Концептуальне мистецтво – напрямок, що оформився наприкінці 1960 – на початку 1970-х рр., поєднавши модернізм і постмодернізм в мистецтві, американську і європейську культури. Виник у протигагу комерціалізації мистецтва, основною ідеєю є те, що концепція твору важливіша за його фізичне вираження. Засновник напрямку – американський художник *Джозеф Кошут* – вважав, що сила мистецтва не в матеріалі, естетиці чи емоційному співпереживанні, а в концепції, яка пізнається на основі інтелектуального осмислення побаченого.

Мистецтво *постмодернізму* – мистецтво останніх десятиліть 20 ст. – початку 21 ст. – заперечує як класичну, так і некласичну традиції, усіляку систему цінностей, ієрархії. Митець бачить себе вільним у вираженні ідей, образів, форм, незалежним від стилів і напрямків, націленим на власне сприйняття і тлумачення подій і змістів.

Образотворче мистецтво об'єднує найрізноманітніші рухи, принципово плюралістичні за своєю суттю. Химерна комбінаторика традиційних культур і авангарду, примітивізму і відео-арту, інсталяцій, медіа, фотографії стає універсальною мовою в неструктурованому просторі постмодернізму, починаючи з 70-х рр. 20 ст. Кодовими поняттями постмодернізму є деконструкція, симулякр, лабіринт, цитата як спосіб створення художнього явища-жесту, що беруть початок від реді-мейд, дадаїзму, поп-арту. Сучасне мистецтво може бути шокуючим, абсурдним, маргінальним, смішним, іронічним, грою з глядачем. І все ж воно невіддільне від епохи, несе на собі ознаки часу і проблем сьогодення. Провідні представники постмодернізму – *В. Аккончі, Г. Базеліц, Й. Бойс, Ж. М. Баскіа, Д. Герст, Г. Ріхтер, М. Абрамович* та інші мистці, що сприймаються як знакові фігури постмодернізму.

Література №№ 1, 4, 18, 32, 39, 40, 42

Тема 17. Доба соцреалізму в українському мистецтві.

(Лекції – 2 год., самостійна робота – 1 год., загальний обсяг – 6 год.).

Період історії від початку 1930- до середини 1950 рр. був трагічним для українського мистецтва. Численні творчі організації було розігнано, різні мистецькі напрями заборонено як пов'язані з буржуазним націоналізмом. Єдиним методом творчості став соціалістичний реалізм з відповідними пропагандистськими темами. Агітаційне мистецтво. Політичний плакат.

Живопис. Творчість *Миколи Глуценка – Портрет Р.Роллана*. Художники-фронтовики. Творчість *Тетяни Яблонської – Хліб, Життя продовжується*. Портретний жанр і індустріальний пейзаж *О. Шовкуненка*. Післявоєнна Закарпатська школа живопису як самобутній осередок з колористичним багатством, творчим пошуком: *Адальберт Ерделі, Йосип Бокшай, Федір Манайло*. Львівська школа – *Карло Звіринський, Магріт і Роман Сельські, Любомир Медвідь, Зіновій Флінта*.

Примітивізм і національні риси проявились в творчості видатних народних мисткинь *Катерини Білокур, Марії Приймаченко*.

У 1960-х рр. протистояли офіційному тиску художники-шістьдесятники *Опанас Заливаха, Віктор Зарецький, Алла Горська*, створюючи мистецтво, засноване на національній традиції і образах.

Скульптура. Твори *Леонори Блох* – учениці Родена, *Бернарда Кратка, Матвія Манізера*. Графіка. Талановитим інтерпретатором літературної класики був *Михайло Дерезус, Ілюстрації до Енеїди*. Ілюстрації *Василя Касіяна* до творів Шевченка, Франка, *Георгія Якутовича* до творів Коцюбинського, Гоголя, участь у створенні кф «Тіні забутих предків».

Мистецтво українського підпілля. *Ніл Хасевич*: графіка, плакат.

Художники діаспори. *Леонід Молодожанин (Лео Мол)*.

Література №№ 9, 15, 17, 18, 25

Тема 18. Мистецтво незалежної України.

(Лекції – 2 год., семінари – 2 год., самостійна робота – 2 год., загальний обсяг – 6 год.)

Зі здобуттям державної незалежності українське мистецтво отримало новий імпульс для розвитку. Формування національного мистецтва вільного від ідеологічних догм та разом з тим сучасного у своїй сутності, що увійшло в епоху постмодернізму. Художні виставки в межах України та за кордоном. Українські проекти на Венеційській бієнале (*О. Бабак, В. Сидоренко, О. Мась, Л. Хоменко, М. Кадан, І. Чичкан та ін.*). Розвиток різних видів візуального мистецтва. Інститут проблем сучасного мистецтва.

Галереї сучасного мистецтва. Мистецький арсенал. Пінчук арт-центр. Ермілов центр. Галерея «Дзига». Вихід на європейський арт-ринок.

Поєднання фігуративного і абстрактного мистецтва. Художники старшого покоління: *Іван Марчук (пльонталізм), Тіберій Сільваші, Анатолій Криволап, Арсен Савадов, Олег Тістол, Олександр Ройтбурд, Віктор Сидоренко, Олександр Гнилицький, Ілля Чичкан та ін.*, які за короткий строк увібрали найкращі здобутки світового мистецтва й очолили вільний новаторський шлях.

Графіка. *Павло Маков*. Фотохудожник *Борис Михайлов і харківська школа фотографії*.

Ідеї нової доби, молоді мистці і об'єднання 21 ст. – *Роман Мінін, Жанна Кадирова, Леся Хоменко, Назар Білик, Нікіта Кадан, Артем Волокітін, Гамлет Зінківський, Микола Рідний та ін.*

Мистецтво воєнного часу: трагедія і відвага нації. Проекти в Україні і за її межами *Фонтан виснаження П. Макова, Труднощі профанації М. Кадана* на 59-й Венеційській бієнале 2022 р..

Література №№ 9, 15, 17, 18, 23, 26, 27, 28

Рекомендовані джерела

1. Абрамович, Марина. Пройти крізь стіни. Київ, 2018.
2. Білецький П.О. Українське мистецтво другої пол. XVII – XVIII ст. Київ, 1981.
3. Вдовицька О. В. Архітектура й мистецтво східного середньовіччя: Візантія, Київська Русь, арабські країни: навчальний посібник, Харків, 2010.

4. Гомперц, Вілл. Що це взагалі таке? 150 років сучасного мистецтва в одній пілюлі Київ, 2018.
5. Горбачов Д. Український авангард 1910 – 1930 років. Альбом. К., 1996.
6. Дюбі Ж. Доба соборів. Мистецтво та суспільство 980 – 1420 рр. Київ, 2003
7. Жолтовський П. Український живопис XVII – XVIII ст. ст. Київ, 1978.
8. Еко У. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста. Харків, 2018
9. Історія українського мистецтва: в 6 т. Київ, 1967 – 1972; Історія українського мистецтва : у 5 т. Київ, 2007.
10. Касіян В. Офорти Тараса Шевченка. Київ, 1964.
11. Кінг, Росс. Леонардо і Тайна вечеря. Київ, 2019.
12. Ключко Д. 65 українських шедеврів. Визнані й неявні. Київ, 2019.
13. Лагутенко О. А. Українська графіка першої третини ХХ століття. Київ, 2006
14. Логвин Г. Н. Собор Святої Софії в Києві: книга-альбом. Київ, 2001.
15. Ложкіна А. Перманентна революція. Мистецтво України ХХ – поч. ХХІ ст. Київ, 2019.
16. Міляєва Л. С. Українське мистецтво XIV – першої половини XVII ст. Київ, 1963.
17. Масол Л., Начкало С., Веселовська Г., Оніщенко О. Художня культура України. Київ, 2006.
18. Образотворче мистецтво. Енциклопедичний словник–довідник. Київ, 2007.
19. Овсійчук В.А. Українське малярство Х – XVIII століть: проблеми кольору. Львів, 1996.
20. Овсійчук В. Класицизм і романтизм в українському мистецтві. Київ, 2001.
21. Овсійчук В. Мистецька спадщина Тараса Шевченка в контексті європейської художньої культури. Львів, 2008.
22. Рубан В. Український портретний живопис другої пол. XIX – поч. ХХ ст. Київ, 1986.
23. Сидоренко В. Візуальне мистецтво від авангардних зрушень до новітніх спрямувань. Київ, 2008.

24. Склярєнко Г., Маценко Н., Рай К., Рублевська Р., Естеркін І. 30 років присутності. Сучасні українські художники в 3 тт. Київ, 2019.
25. Склярєнко Г. Українські художники: з відлиги до Незалежності. У 2-х книгах. Київ, 2018.
26. Склярєнко Г. Нова українська скульптура. Київ, 2021.
27. Сільваші Т. Дерево Одісея: Есеї, тексти, фото. Київ, 2020.
28. Степовик Д. Українське мистецтво першої пол. ХІХ ст. Київ, 1982
29. Степовик Д. Історія української ікони Х – ХХ ст. Київ, 2004.
30. Таранушенко С. Мистецтво Слобожанщини ХVІІ – ХVІІІ ст. Харків, 1928.
31. Тоцька І. Мозаїки та фрески Софії Київської. Київ, 1980.
32. Фартінг, Стівен. Історія мистецтва від найдавніших часів до сьогодення. Київ, 2019.
33. Atroshenko, V. I.; Collins, Judith. The Origins of the Romanesque. London. 1985.
34. Beckwith, John. Early Medieval Art: Carolingian, Ottonian, Romanesq. Thames & Hudson. 1964.
35. Demus, Otto. Byzantine Mosaic Decoration; Aspects of Monumental Art in Byzantium London. 2021.
36. Hoffman, Eva R. Late Antique and Medieval Art of the Mediterranean World, Blackwell Publishing. 2007.
37. Cormack, Robin. Writing in Gold, Byzantine Society and its Icons. London. 1985.
38. Dodwell, C. R. The Pictorial arts of the West, 800 – 1200. New Haven. 1993.
39. Fischer, E. The Necessity of Art. London. 2010.
40. Fried, M. Art and Objecthood: Essays and Reviews. Chicago, 1998.
41. Wilson, M. How to Read Contemporary Art. London, 2013.
42. Janson, H. W. History of Art: A survey of the Major Visual Arts from the Dawn of History to the Present Day. London, 1987.

Годж, Сьюзі. Коротка історія мистецтва. Львів, 2021.